

ОСНОВНИ ФАКТОРИ БОРБЕНОГ МОРАЛА
ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ТОКУ ОРУЖАНОГ
СУКОБА НАТО И СР ЈУГОСЛАВИЈЕПроф. др Драгољуб Дамњановић*
Ван. проф. др Владимир Грујић, пуковник**

У предвечерје 24. марта 1999, отпочела је операција ваздухопловних снага НАТО на Савезну Републику Југославију (СРЈ). Исте ноћи, југословенска влада прогласила је ратно стање. Месец дана након отпочињања оружаног сукоба Штаб Врховне команде Војске Југославије наредио је Управи за информисање и морал да оцени стање морала у војсци. Стручни тим истраживача реализовао је истраживање основних индикатора борбеног морала – од идеје, преко израде инструмената и прикупљања података до израде научне студије, чији су основни резултати дати у раду.

Кључне речи: борбени морал, борбена готовост, људски фактор, психофизичко стање, психосоматске сметње.

Увод

Борбена готовост је приоритетна вредност војске и у најопштијем смислу те речи, то је стање, спремност и оспособљеност Војске у целини да организовано и правовремено отпочне и успешно изведе борбена дејства према плановима употребе борбених дејстава и у складу са ситуацијом. То је појам којим се исказује ниво спремности Војске за успешно вођење оружане борбе у одређеном времену и простору. Борбена готовост се у рату доказује борбеном ефикасношћу.

Са становишта истраживања борбеног морала, као елемента борбене готовости, највећи број његових елемената налази се у људском фактору. Човек је тај који сазнаје потребе и циљеве борбе, он осмишљава, планира и изводи борбена дејства, вреднује, контролише и предузима одговарајуће мере. Стога је људски фактор пресудан у свим елементима борбе и одлу-

* Аутор је пуковник у пензији.

** Аутор је запослен у Војној академији.

чујући је фактор рата – он једино има мотивацију за борбу, борбени морал, оспособљеност и спремност за оружану борбу. Он ставља све друге факторе у функцију остваривања циљева рата.

Борбени морал војске је квалитативно својство људског фактора. Реч је о борбеном моралу једне веома значајне и различите професије, у односу на морал, од највећег броја других професија. Он се одликује веома снажним осећањима дужности и одговорности, храбрости, солидарности, другарства, патриотизма, осетљивости на опасност, на безбедност јединице и отаџбине. С једне стране, војна професија је једина професија која се јавно бави припремама за уништавање људи на непријатељевој страни и, с друге стране, за свесно жртвовање за идеал слободе своје отаџбине. У нашој земљи са слободарским и борбеним традицијама, борбени морал војске високо се цени, а војна делатност је прожета посебним церемонијама и симболима. Зато је било значајно да се током оружаног сукоба НАТО и СРЈ установи стање борбеног морала Војске Југославије^{***} на основу методологије која је и у пракси (и теорији), већ била установљена у тој области.

Држава и Војска су заинтересоване, нарочито у условима ратне опасности и рата, за борбени морал својих старешина и војника, али и нације у целини. То је смисао овог истраживања.

Теоријско утемељење истраживања борбеног морала

Дефинисање морала и борбеног морала

У литератури морал се дефинише на различите начине. За потребе овог истраживања прихватљива су одређења која омогућавају спознају праксе и моралног понашања. У вези с тим, морал се одређује као „облик људске

^{***} Истраживање основних индикатора борбеног морала Војске Југославије након месец дана оружаног сукоба НАТО и СР Југославије, организовала је Управа за информисање и морал Штаба Врховне команде. Стручни тим истраживача, који је реализовао истраживачки пројекат, од почетне идеје, преко израде инструмената и прикупљања података до израде научне студије сачињавали су: мр Неђо Даниловић, пуковник (политиколог), проф. др Драгољуб Дамњановић, руководилац пројекта; пуковник у пензији (педагог); проф. др Љубомир Касагић, психолог; проф. др Десимир Пајевић, психолог; мр Владимир Грујић, мајор (социолог); мр Милан Јовановић, пуковник (филозоф); др Милан Тимотић, математичар; мр Миљојко Базић, мајор (политиколог); Драгана Аларгић, психолог; Мирослав Ђуровић, пуковник и др Станислав Фајгељ, психолог – статистичар. У прикупљању података учествовали су: мр Никола Аћимовић, пуковник; Витомир Николић, пуковник; мр Борислав Гроздић, потпуковник и Милорад Пантелић, пуковник. Операторски део посла обавила је Оливера Букоња.

праксе, облик делатног, практичног одношења човека према свету, према другим људима, као и према себи самом. Он се манифестује у вредносном процењивању људских поступака и хтења као позитивно и негативно вредних, при чему се први одобравају, желе, препоручују и заповедају, а други не одобравају, куде, осуђују и забрањују“.¹

Основни елементи ове дефиниције јесу:

- облик људске праксе,
- однос према свету,
- однос према другим људима и
- однос према себи самом.

Други део дефиниције прецизно изражава унутрашњу, личну и вредносну основу морала, који се манифестује у процењивању пожељних поступака и оних који то нису, оних који су добри и који нису, и слично.

Тиме се исказује суштина морала. Морална норма је унутрашња човекова заповест, а у Кантовом категоричком императиву она је безусловна заповест. Врховна вредност морала је *добро*. Она је вредност сама по себи и она човека чини човеком. Морал се увиђа разумом, али се осећа читавим бићем човека. Ако се то *добро* не чини када треба да се чини, појављује се грижа савести као казна према себи, а морална осуда и презир су казна коју изриче друштво.

За означавање морала користе се различити термини. Поједини термини су синоними за морал, мада има и оних, који су шири од појма морал или ужи. У Првом светском рату и у Другом светском рату често је за означавање морала коришћен термин морални дух или борбени дух.²

Морални дух у теорији и пракси Српске војске одређује се *као сила која ломи и најстроже оружје и руши и најтврђе градове*. Војник без оружја може пре да се замисли, него без војничког духа, јер оружје може отети од непријатеља. Такође, војник са најбољим оружјем, али без духа, нема место у тактици, јер ће и своје оружје предати непријатељу. Будући да је војник борац на живот и смрт, да је њему циљ победа, а живот му је тек средство, *та његова готовост, нарав да све невоље сноси, а да се са самопрегором бори с противником, јесте војнички дух*. Црту тако одређеног војничког духа чине: храброст, послушност, умешност, дружељубље, хладнокрвност, стабилност, тачност, честољубље и славољубље.

Морална снага војске у *Тактици* из 1908, одређује се као скуп свих узвишених особина које војску красе и чине је погодном за најсветлије херојске подвиге. Морална снага подразумева *савладавање нагона за самоодржањем* (угушивање осећања опасности и страха од смрти). Она је последица дисциплине, осећања патриотизма, славољубља, славе и части. Морална снага је различита код појединих категорија припадника војске. „Прост војник,

¹ Павићевић, Вуко: *Основи етике*, Култура, Београд, 1967, стр. 14.

² Генерал-штабни потпуковник Д. Ђурић: *Основна тактика три рода војске*, 1878.

редов, долази у касарну са малим степеном моралне снаге, управо онолико колико му даје његово осећање националитета, религијско убеђење и домаће васпитање. Касарна је та која развија добре особине до жељеног степена и која успева у том крупном али одговорном задатку онолико колико природа војника и старешине и организација војна дозвољавају“.

Према ауторима поменуте *Тактике* нагон за самоодржањем је јачи од моралних норми. „Човек је човек и не употребе ли се остала средства за *јачање моралне снаге и за уништење природног нагона – егоизма и самоодржавања*, онда се мало можемо уздати у морални елемент простог војника“.

У Војној енциклопедији³ борбени морал у војсци одређује се као свест о потреби и нужности борбе, односно као стабилност, решеност и морално-политичка припремљеност армије и народа да извршавају своје задатке, посебно ратне.

Борбени морал ВЈ резултат је друштвеног и моралног васпитања усмереног руковођења у јединици и друштву као окружењу. Он је израз социјалне климе у јединици и степена друштвене, војне, моралне, социопсихолошке и мотивационе вредности.⁴ *Борбени морал је, дакле, практично одношење припадника Војске према одбрани земље, њене слободе и територијалне целине, према основним вредностима борбене јединице, према сопственом ја, које се појављује као унутрашња покретачка снага у извршавању борбених задатака.*⁵

Борбени морал је саставни део морала друштва и у овој студији он се цени, мери и анализира у припреми за рат и за време трајања рата. Међутим, постоје бројне потешкоће због тога што су морална осећања и понашање људи у рату сложенији, него што се зна о њима. Наиме, на морално понашање људи утиче велики број фактора који различито делују, чиме се умањује могућност потпуно објективног вредновања моралности, поготово аутономне (унутрашње) моралности у тако сложеној и ризичној ситуацији какав је рат.

Значај морала војске

Искуства из савремених ратова показују да начин на који војници, старешине и народ схватају и прихватају циљеве рата и како разумеју његове узроке има огроман значај за коначну победу. Још је Наполеон истицао да три четвртине

³ *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1973.

⁴ Извештај о научном истраживању НИП „Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага Југославије“, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1991.

⁵ Шире о појму борбеног морала, дефиницији и моралу у: Ђорђевић, Милорад: *Морал и одбрана*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 53–80.

успеха у борби зависи од моралне снаге војске, а остало од других чинилаца. За Жоминија (*Хенри Жомини*), моралне вештине чине најважније елементе у рату. Монтгомери сматра да је морално стање бисер велике вредности.

Однос људског фактора рата и осталих фактора рата може да се разматра и објасни чињеницом да је морална снага човека један од његових најбитнијих квалитета. Човек својим сазнањем открива остале факторе, а својом проценом и делатношћу претвара их у факторе рата. Њихово искоришћење и материјализацију чини човек и зато он има одлучујућу улогу. Човек је једини фактор који има способност да: ствара, вреднује и при томе сагледава, осећа, покреће и друге, побеђује и буде побеђен, тријумфује због победе и пати због пораза.

Физиономија савременог рата одликује се масовном употребом високософистициране ратне технологије, применом борбених дејстава са дистанце, у коме доминантно место заузима авијација са арсеналом огромне разорне моћи и крстареће ракете лансиране са бродова. Поред тога, медијском подршком рата, која се испољава психолошко-пропагандним дејствима и манипулацијом јавног мњења – достиже се врхунац цинизма у оправдавању циљева рата.

О односу људског фактора и технике постоје различита гледишта. Неки теоретичари на Западу предвиђали су „сумрак човека“ у судару са супермодерном техником и технологијом ратовања, која ће га на бојишту бацити у засенак. У прилог таквој тези ишли су стално нарастање материјалних трошкова за наоружање и војну опрему, све убитачнији системи наоружања, аутоматски системи за управљање ватром и борбом у целини (рат као видео-игра). Међутим, анализе савремених ратова показују и супротне резултате. Људски фактор не само да је издржао све сударе са материјално-техничким фактором, већ је у оним земљама у којима је био високомотивисан да победи непријатеља (окупатора) његову технику учинио мање ефикасном. Тиме је људски фактор добио на значају.

Значајно је сазнање о односу националне популације и мотивисаности за одбрану. За одбрану земље важан је одговор на питање – које су категорије (слојеви) националне и војне популације највише мотивисане, а које најмање. Затим, које су категорије мање мотивисане, а које више, с обзиром на дужину ратовања, старосну структуру и слично.

У теоријским основама борбеног морала важно је дати одговоре на питања: Шта је у основи борбеног морала, од чега он зависи, и шта га детерминише? Спознаја основа борбеног морала треба да омогући научно објашњење његовог настајања, динамику развоја, факторе јачања и слабљења, његово простирање, законитости појављивања и друго. Истраживање борбеног морала као квалитативног својства појединача и борбене јединице, које је настало као резултат утицаја релативно стабилних фактора, те уочавање узрочно-последичних веза и стања у целини, омогућава предвиђање, нарочито на основу утицаја доминантних фактора.

За одржавање и јачање борбеног морала нарочито су значајни емоционално стање, замор и психосоматске сметње, што је, поред осталог, условљено појединачним карактеристикама личности. Као последица појаве наведених фактора у борбеној јединици, нарочито у сложеним ратним ситуацијама, потребно је: уочавање фактора који их детерминишу и проналажење могућности за отклањање последица, а првенствено узрока који их условљавају.⁶

Методологија истраживања

Проблем и предмет истраживања

Теоријска сазнања која су приказана у претходном одељку имају фундаменталну улогу и значај у емпиријском делу истраживања при назначавању и објашњењу проблема истраживања као најопштијег полазишта. У овом случају приступ проблему је веома отежан, јер је појава која се истражује интердисциплинарна и може јој се приступати са више становишта – филозофског, етичког, социолошког, психолошког, етнолошког и војног.

У овом истраживању кључни проблеми су борбени морал Војске Југославије у почетном периоду рата, у условима примене високософистициране технике коју користи агресор са дистанце, затим емоционално стање, замор и психосоматске сметње.

За потребе истраживања борбени морал Војске Југославије чине:

- спремност њених припадника за одбрану и поверење у Врховну команду,
- вредности јединице као извор морала,
- задовољство елементима позадинског обезбеђења и
- психофизичко стање и његов утицај на морал.

Предмет истраживања је стање борбеног морала припадника ВЈ у условима тридесетодневног рата, с тим што због обима чланка и релативне самосталности неких питања (психофизичко стање и психосоматске сметње) не може да буде приказана целовита студија.

Циљ и задаци истраживања

Циљ истраживања јесте да се утврди степен изражености борбеног морала и утврди какав је допринос појединих фактора на основу којих би се оценило опште стање борбеног морала, утврдиле мере и поступци на стратегијском нивоу за његово одржавање и даље јачање.

⁶ Касагић, Љубомир и Костић, Петар: *Психологија за војне старешине*, Центар високих војних школа ВА КоВ, Београд, 1992.

Задаци истраживања су да се:

- утврде ставови према основним друштвеним вредностима и њихов утицај на борбени морал;
- утврде доминантне вредности борбене јединице као социопсихолошке групе;
- утврди утицај појединих елемената позадинског обезбеђења на борбени морал и
- утврди повезаност индикатора борбеног морала и других елемената који посредно утичу на морал.

Значај истраживања

Значај истраживања произлази из значаја борбеног морала у систему борбене готовости и ефикасности у стратегијско-оперативним групацијама. У свакој команди, поготово у оперативно-стратегијској, стање борбеног морала њених јединица јесте најважнији чинилац у функцији руковођења и командовања и борбене ефикасности у целини. Зато се поставља кључно питање: *Како што објективније, поузданије и валидније вредновати борбени морал, односно како уважити то стање при доношењу одлука о употреби јединица да би се избегле основне грешке.*

Варијабле истраживања

Бројни су чиниоци који условљавају морал ВЈ и они у овом истраживању представљају независне варијабле. Најпре, то су ратишта армија, дужности у јединици, социјално порекло, религиозност, школска спрема и старост. Зависне варијабле морала ВЈ јесу стања, појаве и понашања која трпе утицај независних варијабли и који су релативно променљиви – некад брже, некад спорије. То су ставови о друштвеним и војним вредностима, социопсихолошкој клими у јединицама, мотивацији за борбу и социјалној групи.

Војна организација изискује строгу формацијску структурну поделу посла и беспрекорно обављање одређених дужности. Са становишта испитивања борбеног морала припадника Војске Југославије најбројније су три категорије: војници, старешине и резервисти. Старешинска дужност је професионална, патриотска, стручна и високоморална. Војници и резервисти су на истом националном задатку као и старешине, али у улози борца. Да ли има разлике у погледу борбеног морала између ове три категорије припадника ВЈ?

Школска спрема испитаника заузима значајно место у одређивању других статусних обележја и зато се она неизоставно узима као полазна независна варијабла. У школи се развијају интелектуалне, моралне, естетске,

физичке, радне и друге особине личности, у њој се личност социјализује, васпитава, стиче се диплома на основу које се добија одређен статус.

Преко социјалног порекла преламају се школска спрема, занимање и друга обележја – она је најкомплекснија независна варијабла.

Збринутост породице у ратним условима избија у први план и то је извор бројних питања, недоумица, сигурности, опстанка, поделе терета рата, страха, психолошког оптерећења и слично.

Хипотезе и индикатори

Општа хипотеза гласи: достигнути ниво борбеног морала је висок и не одступа знатно од нивоа, који је очекиван у првим данима рата.

Индикатори су манифестације варијабли и они су операционализовани до највеће могуће конкретности. Они су основна грађа за израду инструмената. То су ставке и тврдње које су послужиле као окосница за формулацију питања.

Посебне хипотезе:

- спремност припадника Војске Југославије да брани основне друштвене вредности у високој је корелацији са појединачним индикаторима и борбеним моралом у целини.

- утицај појединих анализираних фактора на борбени морал јесте различит. Најјачи извор борбеног морала јесу старешине и вредности борбене јединице као социопсихолошке групе.

- позадинско обезбеђење у функцији задовољавања основних људских потреба у знатној је корелацији са борбеним моралом.

- манифестације борбеног морала у оквиру дужности којој припадају и у целини различито се хијерархијски испољавају. На првом месту према величини скорова јесу старешине.

- постоји повезаност борбеног морала са другим посредним елементима (емоционално и здравствено стање) борбеног морала.

- борбени морал као посебно својство људског фактора има јачу интегративну функцију, него остали елементи борбене готовости и ефикасности јединице.

Методe и технике израде и примене инструмената за вредновање морала

Природа и суштина проблема и предмета, дефинисани циљ, задаци, хипотезе, варијабле и индикатори истраживања определили су основну методу истраживања – методу теоријске анализе и синтезе. Њене основне одлике примерене су интердисциплинарном разматрању и објашњењу морала са

становишта потребе осмишљавања веома сложене методологије истраживања борбеног морала Војске Југославије у ратним условима. У току истраживања добијен је велики број квалитативних и квантитативних чињеница које су изискивале сређивање, описивање, анализу (интерпретацију) и синтезу (уопштавање). Једино је на такав начин могуће да се проникне у одређене тенденције и законитости и у узрочно-последичну повезаност фактора борбеног морала. Метода теоријске анализе и синтезе коришћена је у дефинисању основних појмова борбеног морала и сродних категорија и у класификацијама манифестација. Правила дефинисања и класификације могли су се користити тек када су морал, његова структура, манифестације и друге битне чињенице до краја спознати и анализирани. Дефиниција борбеног морала је синтеза најбитнијих елемената, својстава и односа који га чине.

Дескриптивна метода се надовезује на методу теоријске анализе и синтезе. Коришћена је током реализације пројекта готово у свим фазама, посебно у фази емпиријског истраживања и коришћења дескриптивне статистике. Описивање носи велики ризик субјективизма. Зато су израђени заједнички критеријуми, чиме се донекле повећала објективност интерпретације.

У истраживању су коришћени следећи инструменти:

- упитник за процену морала *БМ-ВС*, који се састоји од четрдесет једног питања, с тим што је првих пет питања намењено за идентификацију, односно та питања представљају независне варијабле. Упитник је сачињен у димензији четворостепене скале за реализацију пројекта *Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије 1997. године* и, овом приликом, прилагођен је за мерење борбеног морала за време рата;

- скала *ПС*, скала за процену психичког стања од дванаест питања, преузета из Упитника *В-ПМ*, из 1991. године и

- скала *ПСС*, за процену здравствених тегоба од четрнаест питања, преузета из Упитника *В-ПМ*, из 1991. године.

Сви наведени инструменти су већ коришћени, вредновани и имају задовољавајуће метријске карактеристике. Све скале су четворостепене и у току обраде података резултати Упитника за процену морала су *факторисани облимин ротацијом*, у којој само три питања нису задовољила стандарде факторске анализе. У овом чланку анализирани су само резултати истраживања на основу упитника за процену морала *БМ-ВС*.

Организација истраживања

Битна питања организације истраживања регулисана су Упутством (подсетником) за испитивање на терену у аутентичним ратним условима.

После доласка у команду испитивачи су обишли јединице, информисали их и спровели испитивање. Групе за испитивање биле су различите величине

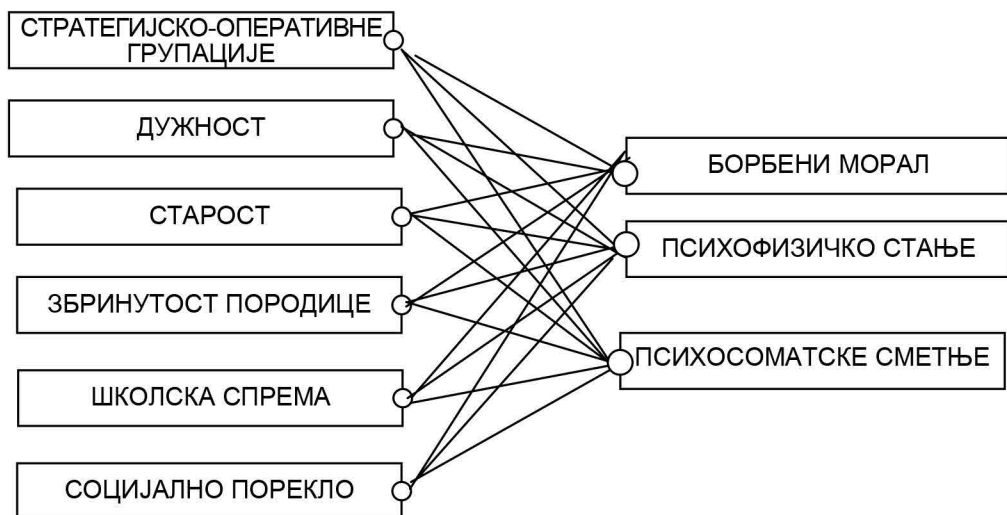
(у складу са ситуацијом и безбедносним условима (не више од петнаест до двадесет испитаника). Испитивање је трајало од петнаест до двадесет минута. Војници и старешине су се веома савесно односили према испитивању.

Ово испитивање јесте типичан пример правог теренског испитивања, у ратним условима, а изведено је од 16. до 26. априла 1999. године.

Статистичка обрада података

У статистичкој обради података коришћени су следећи нивои обраде података:

- дескриптивна статистика,
- непараметријске процене χ^2 теста и
- факторска анализа теста и оптимално скалирање метода „Nomals“.

Шема укрштања независних и зависних варијабли

Узорак истраживања

Истраживање је обављено на пригодном узорку од хиљаду две стотине испитаника, чији су тежишни (основни) подузорци били из састава на тежишним ратиштима.

Будући да је анализа добијених резултата на узорку у функцији уопштавања на популацији Војске Југославије, треба да се анализирају његове основне карактеристике. У одређењу броја обележја узорка пошло се од теоријских и социолошких сазнања да друштвени и професионални статус појединих категорија у друштву и Војсци одређује њихове ставове, морал и понашање у миру, а аналогно томе и борбени морал у рату.

Табела 1 – Структура узорка

Ред. бр.	Обележје узорка	Категорије обележја	Број	%
1.	дужност	1. војници 3. старешине 4. резервисти <i>Укупно</i>	354 325 532 <i>1211</i>	29,2 26,8 44,0 100,0
2.	године старости	1. 18–27 2. 28–40 3. 41–50 4. више од 50 <i>Укупно</i>	499 480 187 39 <i>1205</i>	41,0 40,0 16,0 97,0
3.	школска спрема	1. непотпуна основна 2. осмогодишња 3. средња (и средње војне школе) 4. виша и висока (војне академије) <i>Укупно</i>	– 126 773 286 <i>1185</i>	 11 65 24 100,0
4.	социјално порекло	1. земљорадничко 2. радничко 3. службеничко 4. из породице интелектуалаца 5. из породице осталих професија <i>Укупно</i>	173 778 127 56 72 <i>1206</i>	14 65 11 5 6 101,0
5.	збринутост породице	1. веома слаба 2. слаба 3. добра 4. веома добра <i>Укупно</i>	120 679 292 116 <i>1207</i>	10 56 24 10 100,0

Добијени резултати бројних истраживања показују да је припадност одређеној друштвеној групи најтешње повезана са професијом, односно са одређеним степеном школске спреме. У вези с тим, потребе и карактеристике ратишта као места на којем се испољава војна професија изискивале су адекватан узорак, чију структуру одређују следећа обележја:

- стратегијско-оперативне групације,
- дужност у Војсци Југославије,
- године старости,

- школска спрема,
- социјално порекло и
- збринутост породице.

Испитивање је спроведено на пригодном узорку, а колико се он приближава репрезентативном показују статистички параметри (χ^2 , С и анализа табела контингенције). На основу увида у табеле изведени су следећи закључци:

1. Структура узорка с обзиром на дужност, основну стратификацију у Војсци Југославије у рату јесте репрезентативна – војника 29,2%, старешина 26,8% и резервиста 44 одсто. Међутим, овај однос није исти у свим јединицама. Посебно одступање изражено је у техничким јединицама у којима доминирају старешине.

2. Дистрибуција узорка према годинама старости у складу је са важећим стандардима за службу у Војсци и мобилизацију. У категорији од 18 до 27 година, у узорку се налази 41,0% испитаника, претежно војника (75,4%). У другој категорији, од 28 до 40 година, налази се 40,0% испитаника. Ову категорију чине старешине (52%) и резервисти (48%). Трећа категорија, од 16% испитаника, првенствено је састављена од старешина и резервиста (од 41 до 50 година).

3. Структура узорка према школској спреми репрезентативна је за војну популацију: осмогодишња школа – 11%, средња – 65% и виша и висока школа – 24 одсто. Резултат овако повољног стања школске спреме јесте у чињеници да је то питање обједињено у грађанству и Војсци. То се рељефно види из укрштених података школске спреме и дужности према којима је 50% старешина завршило средњу школу и 50% вишу и високу.

4. Узорак с обзиром на социјално порекло испитаника, такође је пригодан: земљорадничко – 14%, радничко – 65%, службеничко – 11%, из породица интелектуалаца – 5% и из породица осталих професија – 6 одсто.

5. За варијаблу збринутост породице, за узорак у целини на четворостепеној скали, добијени су следећи подаци:

- веома добра (10%),
- добра (56%),
- слаба (24%) и
- веома слаба (10%).

Збринутост породице као један од највећих социјалних проблема у рату знатно се разликује с обзиром на претходна обележја – посебно на дужност. Најмања збринутост породица је код старешина (27,8% – слаба и 12,3% – веома слаба), затим код резервиста (28,0% – слаба и 10,2% – веома слаба) и на крају код војника (15,3% – слаба и 6,2% – веома слаба). Слично преламанье резултата збринутости породице је и на параметру године старости, при чему су породице млађих узраста (војника) боље збринуте.

Резултати истраживања

Старешина и борбена јединица као извори борбеног морала

Борбена јединица са својим квалитативним својствима јесте основни извор борбеног морала. Највећи допринос у изградњи тих вредности јединица дају старешине. Командири и команданти су у свакодневној и сталној комуникацији са својим потчињеним и зато (с правом) може да се закључи да су они кључне личности у борбеним јединицама. За борце на ратишту борбени морал је првенствено социопсихолошко стање које је произашло из вештине и способности командовања. Зато веома често став бораца према старешинама постаје став према јединици и војсци уопште. У војсци, посебно у рату, старешине могу да развијају само оне борбене особине, онај борбени морал који и сами поседују. Такву своју мисију старешине управо остварују захваљујући професионалном, високостручном и моралном односу према функционалним дужностима.

Табела 2 – Вредности борбене јединице као извор морала⁷

Ранг, ставови, мишљења	Фреквенције одговора у процентима				СВ	сд
	4	3	2	1		
6. Стручност и професионалност	32	56	10	2	3,17	0,69
11. Информисаност	21	54	21	5	2,89	0,78
8. Борбена ефикасност јединице	32	51	13	4	3,11	0,78
5. Поверење у старешине	38	45	15	2	3,1e	0,75
3. Лични пример старешине	36	53	e	2	3,24	0,68
7. Припрема за задатак	28	5e	11	2	3,14	0,66
4. Брига о људима	33	58	7	2	3,23	0,65
10. Поверење у наоружање	27	57	15	1	3,09	0,68
1. Понос јединицом	47	48	5	0	3,41	0,60
2. Одговорност	41	54	4	1	3,34	0,61
e. Обученост	28	61	9	2	3,14	0,67
12. Сигурност у мере ПВЗ	20	53	22	5	2,88	0,78

⁷ Напомена: Скала је дата у приближним категоријама и односи се на све табеле у којима су дате фреквенције (1. најнижи степен, 2. низак, 3. висок, 4. највиши степен).

1. *Понос јединицом* изражава идентификацију појединца са свим оним вредностима јединице које су у вези с њом, које је оличавају и поистовећују. Јединица није механички збир појединаца, већ представља тактичке (борбене) везе, социолошке и психолошке односе који се непрекидно одвијају у њој. Веома се поноси својом јединицом и поноси се својом јединицом – 95% састава, а само 5% – не поноси се јединицом.

Понос јединицом најјаче је повезан са стручношћу и професионалношћу (0,57), ратним другарством (0,54), поверењем у старешине (0,53), поверењем у људе (0,52) и одговорношћу (0,51), а најмање са замором (0,24) и временом ефикасности јединице (0,24).

Подаци из табеле контингенције ($\chi^2 = 298,4$, $C = 0,45$ значајност разлика на нивоу 0,00) указују на чињеницу да са порастом поноса јединицом расте и борбени морал бораца и јединице – висок морал (39,1%) и средњи борбени морал (54,4%) имају они испитаници који су веома поносни јединицом и обратно.

2. *Одговорност војника и старешина* проистиче из суштине војне организације и војне дисциплине и рата као најнеобичније и најдраматичније ситуације у којој човек може да се нађе. Сасвим је сигурно да од одговорног и савесног извршавања борбених задатака сваког појединца (лична одговорност) и јединице као целине (заједничка одговорност) зависи реализација одлуке команданта (командантска одговорност). Зато је сасвим очекивано то што се она тако високо вреднује ($CB = 3,24$) или исказано фреквенцијам, 41% – вреднује високу одговорност, 54% – сматра да је одговорност присутна, а само 5% – сматра да је нема.⁸

Одговорност је најјача када је у вези са личним примером старешина (0,59), бригом о људима (0,52), стручношћу и професионалношћу (0,52), поносом јединице (0,51) и са поверењем у старешине (0,51), а најслабије са временом ефикасности јединице (0,28) и замором (0,28).

Припадност одређеној дужности не указује на разлику у одговорности војника и старешина, што значи да је узорак уједначен и да 95% припадника ВЈ сматра да је она веома изражена и изражена.

Статистички параметри из табеле контингенције ($\chi^2 = 280,7$, $C = 0,43$ и $p=0,00$) указују на знатну разлику између категорија на скали одговорности и нивоа борбеног морала у целини. Веома изражену одговорност имају испитаници у категорији висок морал, а најмања је одговорност у категорији низак морал (62,5% испитаника од оних 5% који сматрају да одговорности нема).

3. *Лични пример старешине* заузима високо место у досадашњим истраживањима, чиме се потврђује полазни теоријски став да је старешина кључна личност за војску и њено функционисање. На основу резултата ис-

⁸ У вези с тим, CB означава средњу вредност израчунату у четворостепеној скали. Што се та вредност више приближава максималној 4 (теоријски највећој), резултат је пожељнији са становишта борбеног морала.

траживања – лични пример старешине веома је изражен (36,41%) и изражен (53%). У складу са добијеним корелацијама личног примера када је реч о стручности и одговорности (0,56; 0,59) и моралним особинама, као што су поверење у људе (0,56) и брига за људе (0,55), може да се закључи да је ауторитет старешине заснован управо на тим вредностима.

У процени личног примера у функцији дужности не показује се разлика између војника, старешина и резервиста. То значи да сви припадници ВЈ високо оцењују улогу личног примера старешина (89%).

На основу увида у табелу контингенције ($\chi^2 = 298,1$, $C = 0,44$ и $p = 0,00$) могуће је закључити да постоји знатна повезаност између личног примера старешине и борбеног морала јединице.

Табела 3 – Лични пример и борбени морал

Лични пример старешине	Низак борбени морал	Средњи борбени морал	Висок борбени морал
1. уопште не постоји	63,6	36,4	0
2. није изражен	51,4	41,9	6,7
3. изражен	17,1	71,0	11,9
4. веома изражен	7,3	47,6	45,1

Према подацима испитаници који се опредељују за оцену да је лични пример веома изражен припадају категорији високог борбеног морала (45,1%), и обратно. Испитаници који сматрају да пример није изражен или не постоји (12%) припадају у категорији ниског морала (51,4%).

Старешина (с обзиром на дужности које обавља у рату) својом појавом, својим понашањем и општим наступом и расположењем делује личним примером, јер он тиме улива поверење, оптимизам и оданост циљевима рата. Пре свега, најважнија је способност за доношење одлуке о адекватној употреби јединице. Посредством такве одлуке, њене реализације и даљег командовања, командант и друге старешине личним примером и идентификацијом са идејом борбе, боја и операције развијају борбени морал своје јединице и морал бораца. У свакодневном раду старешине у комуникацији с људима, сваки поступак старешине, разговор, захтев, критика и слично имају снагу личног примера.

4. Брига о људима је темељни захтев (принцип) и императив етике, психологије и командовања. У основи свих полазишта јесте човек у рату и све друге релације изведене су из тог аксиома. Преведено на језик праксе то значи обезбеђење и задовољење основних људских потреба (основни елементи животног стандарда у јединици, превентивне мере за смањење броја рањених и погинулих и друго). У психолошком смислу брига о људима значи пријатно осећање сигурности, љубави, подршке и разумевања људи ка-

да имају проблем. Колика је стварна брига показују добијени подаци (3,23% на четворостепеној скали, или 91% испитаника сматра да је брига о људима несебична, односно да се води брига о људима).

Брига о људима је знатно повезана са већим бројем других индикатора борбеног морала, посебно са личним примером старешине (0,55), поверењем у старешине (0,52), одговорношћу (0,51) и припремама људи за задатке (0,51).

На основу анализе табеле контингенције, ($\chi^2 = 276,1$, $C = 0,43$ и $p = 000$) уочава се следеће: брига о људима знатно је укључена у борбени морал јединице и доприноси његовом свакодневном исказивању. Несебична брига кореспондира са категоријом високог борбеног морала (45,3%), а небрига о људима (9%) са категоријом ниског борбеног морала (54,1%).

5. *Поверење у старешине* јесте један од најважнијих индикатора борбеног морала. Старешина своју функцију и мисију може да оствари ако поседује одређене особине – интелигенцију, стручност (знање), карактер и мотивацију за борбу. Поред тога, он треба да има и одређени друштвени статус или како каже Андре Гаве: „Нема лепше мисије од официрске. Нема очигледније, законитије и неоспорније власти од његове, нити тако високоморалне“. Ако је заиста тако, онда је значај поверења у старешине на основу добијених података потврђен и оно је велико (83%). То управо показују коефицијенти корелације са стручношћу и професионалношћу (0,57), личним примером (0,56), поносом јединице (0,53), бригом о људима (0,52), одговорношћу (0,51) и друго.

Поверење у старешине у односу на борбени морал исказано је и подацима у табели контингенције ($\chi^2 279,4$, $C = 0,43$ и $p = 000$). Веома велико поверење имају испитаници у категорији високи борбени морал (42,3%) и категорији средњи борбени морал (50,7%), а од 17% оних који немају поверење припадају категорији ниски борбени морал (46,3%) и категорији средњи борбени морал (46,9%). Највеће слагање је између оцене велико поверење и категорије средњи борбени морал (71,8%).

6. *Стручност и професионалност старешина* у тесној су вези са другим особинама старешина и, у резултатима ранијих истраживања, те особине су одмах иза оних које се односе на рад са људима. Да је веома висока и висока стручност и професионалност сматра 88% испитаника, што је висока и пожељна оцена ових важних особина.

Постоји већи број индикатора борбеног морала и особина са којима су знатно повезане стручност и професионалност. То су, најпре, поверење у старешине (0,57), понос јединицом (0,57), лични пример старешине (0,56), припреме за задатак (0,55), информисање (0,53) и одговорност (0,52). На основу наведених корелација може да се закључи да су стручност и професионалност кључни фактори борбене јединице као извора морала. Они најјаче повезују највећи број индикатора (ставки) морала.

Стручност и професионалност у функцији борбеног морала анализирани су на основу параметара ($\chi^2 = 291,1$, $C = 0,44$, $p = 000$) и фреквенција у кућима табеле контингенције. На основу њих може да се закључи да са порастом нивоа стручности и професионалности расте и борбени морал. Веома висока стручност иде заједно са категоријом висок борбени морал (48,6%) и са категоријом средњи борбени морал (45,4%), а висока стручност са категоријом средњи борбени морал (70,1%). На другом крају скале од 12% испитаника који су се определили за ниску стручност, 41% припада категорији низак борбени морал.

7. *Обученост је резултанта обуке и васпитања* и једна је од најважнијих делатности војске у миру. За узорак у целини $CV = 3,14$, али ако се посматра најјачи степен скале, свега 39% испитаника сматра да је веома обучено, а 11 % није довољно обучено. Онда је обученост у том контексту просечна (60%). Повезаност са другим манифестацијама борбеног морала јесте нешто слабија, од претходних и креће се од 0,24 до 0,48.

Обученост за дужност или обука и васпитање имају најважнију улогу у припреми војске за рат и у развијању борбеног морала, посебно утичу на стицање поверења у наоружање, тактичке поступке и стручност. Због тога подаци ($\chi^2 = 169,6$, $C = 0,35$ и $p = 000$) имају пуно значење, јер ако је код високообучених највећи борбени морал (42,8%), код оних са средњом обученошћу средњи борбени морал, онда улагања у обуку никада нису скупа. Од необучених (11%), низак борбени морал има 42,0% и средњи борбени морал – 47,6 одсто.

8. *Борбена ефикасност јединице у рату* јесте материјализована борбена готовост у миру. Њена $CV = 3,11$, али ако се узме само највећи степен оцене (32%), она није тако велика. На пример, ако се узме у обзир следећа градација (51% сматра да је велика), онда је укупни скор знатно већи. Она се састоји (теоријски и практично), од свих оних елемената за које у миру може да се каже да чине борбену готовост. У том контексту било би значајно сазнање каква је њена повезаност са руковођењем, безбедношћу, оспособљеношћу, позадинским обезбеђењем и борбеним моралом у целини. Повезаност са другим индикаторима борбеног морала креће се од 0,12 (замор) и 0,18 (задовољство исхраном) до 0,46 (стручност и професионалност) и 0,47 (понос јединицом). Према томе, борбена готовост као индикатор морала нема ону интегративну снагу као стручност и професионалност, вероватно због тога што све јединице Војске Југославије нису до краја испољиле своју улогу у овом рату. Највећа самооцена борбене ефикасности је у јединицама које су биле на тежишту одбране.

Борбена ефикасност јединице у рату, слично обучености, стручности и професионалности заузима значајно место у борбеном моралу. Старо је правило да, када јединица „доживи“ неуспех у борби, тактички се употреби на најадекватнији начин да би доживела успех и тиме се у моралном погледу

препороди. Према добијеним статистичким параметрима ($\chi^2 = 228,6$, $C = 0,40$ и $p = 0,00$) и подацима у кућицама табеле контингенције може да се закључи да се испитаници са великом борбеном ефикасношћу налазе у категорији висок борбени морал (47,0%) и у категорији средњи борбени морал (49,9%), и обратно – испитаници са малом борбеном ефикасношћу (17%) имају низак борбени морал (37,8%).

9. *Припрема људства* за извршавање значајних задатака ($CB = 3,14$) има вишеструко значење, с обзиром на бројне области које она обухвата. То су припреме у области борбене обуке (тактичке, техничке), психолошке, моралне и друге припреме. Оне су: веома квалитетне (28%), квалитетне (59%), док 17% сматра да нису квалитетне. Управо то богатство области припрема јесте у вези са ставкама као што су: информисање (0,56), стручност и професионалност (0,55), лични пример старешине (0,54), брига о људима (0,51) и друго. Из података се види да је највећа повезаност управо са оним ставовима који се односе на старешину од кога, иначе, зависи квалитет припрема.

На основу статистичких параметара у табели контингенције ($\chi^2 = 365,3$, $C = 0,48$ и $p = 0,00$) може да се закључи да је у категорији високог морала највише испитаника који сматрају да се припреме изводе квалитетно и веома квалитетно (66%), а у категорији ниског морала (65%), оних који сматрају да се припреме изводе некавалитетно (17%).

10. *Информисање у јединицама у рату* јесте једна од најважнијих делатности, јер се њиме смањује неизвесност, а самим тим развијају се оптимизам и борбени морал у целини. Квалитет информисања има приближно нормалну дистрибуцију: веома квалитетно (21%), квалитетно (54%), некавалитетно (21%) и веома некавалитетно (4%). Иако је средња вредност оцене информисања ($CB = 2,89$) за читав један степен (подељак) нижа од максимума, оно је у вези са већим бројем индикатора борбеног морала, што значи да му треба посветити још већу пажњу. Највећа корелација информисања је са припремом људства за извршавање конкретног задатка (0,56), затим са стручношћу и професионалношћу старешина (0,53), са поверењем у старешине (0,51) и личним примером старешина (0,51).

Очито да је старешина основни извор информација, али то не значи да друге изворе не треба да користи – посебно радио и штампу. Подаци указују на следећу чињеницу – тамо где су најпотребније информације има их најмање, односно ратна ситуација не трпи неизвесност и сасвим је логички и психолошки оправдано да ће људи да траже информације.

Квалитет информисања, иако је уопштено вреднован, ипак показује знатан удео у борбеном моралу јединице ($\chi^2 = 273,8$, $C = 0,43$, $p = 0,00$). Исказана подацима у кућицама табеле контингенције, оцена квалитета информисања изгледа овако: највећа оцена квалитета информисања сагласна је са категоријом висок борбени морал (51,4%) и средњи борбени морал (42,9%), а

најмања оцена информисања (њих има 25%) са категоријом низак борбени морал (34,7%) и средњи борбени морал (59,5%). Највеће слагање односи се на оцену квалитета информисања са категоријом средњи борбени морал (67,5%).

11. *Сигурност у мере противваздушне заштите* релативно је самостална ставка и нешто мање заступљена у борбеном моралу јединице. Последња у овој групи индикатора (СВ = 2,88) она је најниже вреднована. То потврђују следећи подаци: у предузете мере *противваздушне заштите* у потпуности је сигурно 20%, сигурно 53%, није сигурно 22% и уопште није сигурно 5%. Корелације су уједначене и крећу се од 0,35 до 0,48.

Сигурност у мере противваздушног удара према добијеним подацима ($\chi^2 = 297,5$, $C = 0,44$ и $p = 000$) такође показује праволинијско дијагонално кретање података у табели контингенције. То значи да испитаници који су више сигурни у мере *противваздушне заштите* имају висок борбени морал (53,8%) и средњи борбени морал (40,8%). Највећа подударност је код средњег уверења и категорије средњи борбени морал (69,5%). У категорији ниског борбеног морала највише је испитаника (53%), од оних који сматрају да немају поверење у мере сигурности – њих је двадесет седам одсто.

Спремност припадника ВЈ за одбрану отаџбине

Из дистрибуције добијених одговора (табела 4) види се да испитаници највећу пажњу усмеравају на темељне друштвене и војне вредности. То су (бројеви у заградама означавају ранг): 2. спремност за одбрану слободе отаџбине (3,37); 1. спремност за одбрану суверенитета, територије и независности СРЈ (3,52); 4. поверење у Врховну команду (3,19); 5. увереност у могућност одбране (3,15); 3. поверење грађана у ВЈ (3,36) и друге вредности.

Табела 4 – Спремност за одбрану

Ранг, ставови, мишљења	Фреквенције одговора у %				СВ	СД
	4	3	2	1		
1. Одбрана суверенитета СРЈ	57	39	3	1	3,52	0,61
2. Одбрана слободе	48	42	8	1	3,37	0,70
5. Увереност у могућ. одбране	34	50	14	2	3,15	0,74
4. Поверење у ВК	34	52	11	2	3,18	0,71
3. Поверење грађана у ВЈ	45	47	8	1	3,36	0,65

1. *Спремност припадника ВЈ да бране суверенитет, територију, независност и уставни поредак СРЈ* произлази из развијеног осећања дужности и одговорности, моралне обавезе, војничке заклетве и уставне улоге ВЈ. То су врховна морална и правна начела која су у истраживању испитаника добила и свој субјективни смисао (потпуно се слаже 57% и слаже се 39%). Иако су разлике у спремности за одбрану мале, ипак треба да се уоче и истакну: разлике с обзиром на дужност – оне су статистички значајне. Највећи скор имају старешине (СВ = 3,73), затим војници (СВ = 3,48) и на крају резервисти (СВ = 3,42).

Спремност за одбрану земље највише кореспондира са одбраном слободе (0,72), са поверењем грађана у ВЈ (0,52), са увереношћу у могућност одбране (0,49) и са поверењем у наоружање (0,50), а најмање са замором (0,28) и одговорношћу (0,27).

2. *Спремност припадника ВЈ за одбрану слободе* као највеће друштвене вредности изразило је 90% испитаника. Припадност одређеној дужности статистички значајно указује на постојање разлике у одговорима: старешине (СВ = 3,60), војници (СВ = 3,33) и резервисти (СВ = 3,26).

Повезаност спремности за одбрану слободе са осталим индикаторима борбеног морала слична је спремности за одбрану земље, те је очито да су то две стране једне исте медаље.

Спремност припадника ВЈ за одбрану слободе ($\chi^2 = 206,0$, $C = 0,38$ и $p = 000$) различито се односи према борбеном моралу. Разлике су статистички значајне, али нису драстичне, јер је однос испитаника према основним друштвеним вредностима уједначен. Већина испитаника са високом спремношћу за одбрану слободе припада категорији висок борбени морал (37,6%) и средњи борбени морал (53,8%), а само 8,6% категорији низак борбени морал. Поред тога, од 9% испитаника са малом спремношћу припада категорији низак борбени морал (43,8%) и средњи борбени морал (51,9%).

3. *Поверење грађана у Војску Југославије* у очима њених припадника, веома је високо (45%) и високо (47%). Корелације поверења грађана у ВЈ са другим индикаторима крећу се од 0,25 са временом ефикасности јединице до 0,47 са увереношћу у могућност одбране.

Поверење грађана у Војску Југославије ($\chi^2 = 184,9$, $C = 0,37$ и $p = 000$) уједначено је и разлике су мање, него на друга питања. Испитаници који сматрају да грађани имају високо поверење у ВЈ, имају висок борбени морал (36,9%) и средњи борбени морал (54,9%), а од 9% испитаника који сматрају да грађани имају мало поверење у ВЈ, имају низак борбени морал (50,0%) и средњи борбени морал (46,7%). Укрштање средњих оцена и овде има доминантну вредност (66,1%).

4. *Поверење припадника Војске Југославије у Врховну команду* веома је велико (34%) и велико (52%). Величине коефицијената корелације доказују да поверење у Врховну команду, удружено са спремношћу за одбрану СРЈ (0,52), спремношћу за одбрану слободе (0,50), поверењем у наоружање (0,52) и са поверењем у старешине (0,49) чини заједничку и јединствену основу борбеног морала ВЈ.

Поверење припадника Војске Југославије у Врховну команду ($\chi^2=273,0$, $C = 0,43$ и $p = 000$) јесте битна компонента борбеног морала јединица. Подаци из табеле контингенције указују на значајну повезаност између резултата на скали поверења и категорија борбеног морала. Испитаници са високим поверењем имају висок борбени морал (47,5%), средњи борбени морал (46,0%) и низак борбени морал (6,5%), док су код (13%) испитаника с малим поверењем присутна два нивоа борбеног морала: средњи и низак. Укрштени средњи степени скала имају доминантну вредност (69,8%).

5. *Увереност припадника ВЈ у могућност одбране СРЈ* јесте потпуна (34%) и средња (50%), док 14% припадника није уверено у ту могућност одбране, а 2% уопште није уверено.

Повезаност с другим индикаторима борбеног морала нешто је већа, само са спремношћу за одбрану слободе (0,48), спремношћу за одбрану СРЈ (0,49) и с поверењем у наоружање (0,47). Остале корелације се крећу од 0,29 до 0,41.

Степен уверености припадника ВЈ у могућност одбране СРЈ, на основу добијених статистичких параметара ($\chi^2 = 275,4$, $C = 0,43$ и $p = 000$) и распореда фреквенција у кућицама табеле контингенције битно одређује ниво борбеног морала. Испитаници са потпуном увереношћу припадају категорији висок борбени морал (44,6%) и средњи борбени морал (47,1%), а од испитаника који нису уверени (16%), категорији низак борбени морал (41,7%) и средњи борбени морал (50,9%). Највеће слагање је на скалама средњег степена (71,2%).

Позадинско обезбеђење у функцији извора борбеног морала

Позадинско обезбеђење спада у основне чиниоце који утичу на изградњу борбеног морала. Благовремено и редовно снабдевена храном, водом, материјално-техничким и убојним средствима, пружање адекватне медицинске заштите и саобраћајног обезбеђења позитивно утичу на изградњу сигурности, пожртвовања и храбрости бораца у рату. Зато је суштински значајно да ови елементи ПОБ-а добро функционишу и омогуће да сви појединци и јединице квалитетно извршавају постављене борбене задатке.

Табела 5 – *Позадинско обезбеђење као извор борбеног морала*

Мишљења, тврдње	Фреквенције одговора у %				СВ	сд
	4	3	2	1		
– исхрана	25	55	15	5	3,02	0,77
– здравствена заштита	22	56	18	4	2,97	0,74
– замор	32	51	13	4	3,11	0,78
– време ефикасности јединце	52	21	12	15	3,09	1,11
– збринутост породице	10	56	24	10	2,66	

Задовољство исхраном у току извођења борбених дејстава добија на значају, с једне стране, у психолошком смислу, јер сваки војник размишља да ли ће позадина успети за време борбе и бомбардовања да припреми и дотури храну. С друге стране, битан је и физиолошки значај редовне и квалитетно припремљене хране – јединице у борбеном додиру са непријатељем изложене су већим психофизичким напорима.

Сазнање да позадина улаже највеће напоре да обезбеди и дотури храну на положај има изузетно повољно дејство на борбени морал сваког појединца и јединице.

Емпиријски подаци указују (табела 5) да задовољство исхраном исказује највећи број испитаника, при чему је веома задовољних 25%, задовољних 55% и незадовољних 20 одсто. Највећу критичност према исхрани испољавају припадници јединица на тежишту одбране. У односу на дужност, задовољство исхраном се креће код војника (СВ = 2,76), код резервиста (СВ = 3,05) и код старешина (СВ = 3,18). Војници су најмање задовољни исхраном. С обзиром на збринутост породице постоје разлике у задовољству исхраном, али се резултати не крећу праволинијски – веома добра збринутост (СВ = 2,98); добра збринутост (СВ = 3,01); слаба збринутост (СВ = 3,08) и веома слаба збринутост (СВ = 2,79). Висина корелације задовољства исхраном са другим индикаторима креће се од 0,18 до 0,40, са задовољством здравственом заштитом. У погледу задовољства исхраном постоје статистички значајне разлике с обзиром на израженост борбеног морала ($\chi^2 = 216,4$, $C = 0.00$ $p = 0,39$).

У категорији ниског борбеног морала 55,9% испитаника припада групи оних који су веома незадовољни исхраном – њих има 20%, од укупног узорка. У категорији високог морала однос је обрнут. Око 65% испитаника задовољно је исхраном и веома задовољно, а око 10% испитаника је незадовољно.

Задовољство здравственом заштитом у рату добија на значају, јер је у директној функцији способности појединца да се ангажује у борби.

У борбеним дејствима повређивање, рањавање и смрт веома су честа појава. Зато је битно постојање одговарајућег санитетског обезбеђења, које ће непрекидно бити у стању да на време укаже лекарску помоћ, извуче из зоне борбених дејстава повређене и рањене и допреми их у медицински центар на безбедну територију, ради даљег лечења.

Постојање свести код бораца о могућностима пружања адекватне здравствене заштите има позитиван утицај на њих, на њихов борбени морал и на борбену спремност у борби против агресора.

Подаци истраживања (табела 5), у целини, показују да се задовољство здравственом заштитом за Војску испољава на следећи начин: веома задовољни (22%) и задовољни (56%). Највеће незадовољство здравственом заштитом испољавају припадници на тежишту одбране. У односу на дужност

постоје статистички значајне разлике између анализираних категорија: војници (CB = 2,84), старешине (CB = 3,07) и резерва (CB = 3,00). Из података се види да су војници критичнији, од осталих, према здравственој заштити.

С обзиром на збринутост породице, здравственом заштитом су најмање задовољни, веома слабо збринуте (CB = 2,73), слабо збринуте (CB = 2,87), добро збринуте (CB = 3,03) и веома добро збринуте (CB = 3,13). Подаци се праволинијски крећу – што је збринутост боља, задовољство здравственом заштитом је веће. Задовољство здравственом заштитом највише је повезано са припремом људи за задатак (0,47).

Још израженије разлике добијене су у погледу задовољства здравственом заштитом ($\chi^2 = 231,2$, значајност 0,00 C = 0,40), с обзиром на нивое борбеног морала. Око 12% испитаника који су незадовољни здравственом заштитом (22% од узорка) припада категорији ниског борбеног морала. У категорији високог борбеног морала око 65% испитаника је задовољно и веома задовољно. Свега десет одсто испитаника није незадовољно здравственом заштитом, а имају висок борбени морал.

Замор људи знатно утиче на борбени морал и мотивацију. Борачка исцрпљеност је позната појава у војнопсихолошкој литератури. Замор је у овом истраживању мерен субјективном проценом на петостепеној скали. Према подацима, код 31% популације осећа се веома лак замор, код 28% осредњи, код 9% јак и код 4% потпуна исцрпљеност. Према томе, скоро 60% испитаника осећа лак замор, а 13% испитаника осећа се јако заморено, што је на нивоу броја испитаника који се емоционално не осећају добро, као што је претходно наведено. Највећи замор осећају припадници јединица на основном ратишту.

Највишу вредност (што значи најмањи степен замора) имају старешине, а најзаморенији су војници. Статистички значајне вредности добијене су између све три категорије, што значи да се по степену заморености знатно разликују. Карактеристично је да су индивидуалне разлике (изражене преко стандардне девијације) више код овог питања, него у осталим питањима из овог подручја, што значи да знатан број испитаника осећа лак замор, али да има и оних који осећају веома јак замор.

Познато је да је замор као субјективни феномен условљен многим факторима. Интеркорелације замора са осталим варијаблама значајним за борбени морал то и потврђују. Све интеркорелације су статистички значајне, а највеће су: задовољство здравственом заштитом (0,36), ефикасност у извршавању борбених задатака (0,33), поверење у мере заштите и увереност у могућност одбране. То значи да испитаници који су мање заморени имају позитивније ставове према наведеним питањима и обратно.

Код овог питања оценом 5, испитаници су оцењивали – „веома лак замор“, а са 1 – „потпуну исцрпљеност“. Према томе, мањи резултат значи већи замор, и обрнуто.

Висина корелације замора са другим индикаторима морала креће се од 0,12 са борбеном ефикасношћу до 0,36 са задовољством здравственом заштитом.

Време ефикасности извршавања задатака јединица на ратишту једно је од кључних питања руковођења и командовања, односно за сваку команду значајно је колико потчињене јединице могу непрекидно испољавати борбену ефикасност. Треба да се има у виду да је човек у борбеним дејствима изложен изузетно великим физичким и психичким напрезањима, која се испољавају замором. У борби објективно не постоје могућности за стварање таквих животних услова који би одговарали нормалним физиолошким потребама човековог организма. Способност ефикасног извршавања задатка јединица зависи од више услова, првенствено од специфичности конкретне борбене ситуације, психофизичке припремљености људства и мотивације.

Анализа емпиријских података за Војску у целини показује да највећи број испитаника сматра да може испољити ефикасност у извршавању борбених задатака до месец дана (20,8%), а два и више месеци 52 одсто. У односу на дужност постоје статистички значајне разлике између: војника ($СВ = 2,82$), резервиста ($СВ = 2,99$) и старешина ($СВ = 3,56$). Из података може да се закључи да су старешине боље припремљене за дуже ратовање, од осталих категорија, што је и очекивано, с обзиром да су они професионалци.

С обзиром на збринутост породице и дужину извршавања задатака постоје знатне разлике међу испитаницима. Испитаници чије су породице веома добро збринуте процењују да могу дуже да остану на ратишту.

Време ефикасности у извршавању задатака увелико је повезано са одбраном отаџбине (0,36) и са увереношћу грађана у могућност одбране земље (0,32).

Процена времена ефикасности у извршавању задатака има знатну дискриминативну вредност у односу на борбени морал ($\chi^2 = 158,8$ значајан на нивоу 0.00 $С = 0,34$). У категорију ниског борбеног морала сврставају се испитаници (70%), чије је стрпљење на измаку. У категорији високог морала 45% испитаника процењује своју ефикасност до месец и више дана, с тим (што је значајно истаћи) да у овој категорији (27%) испитаника има и оних који су краће процењивали своју борбену ефикасност. Према томе, ова категорија високог борбеног морала у овом питању није једнозначна, што се и могло очекивати с обзиром на природу самог питања.

Збринутост породице учесника рата јесте не само његов проблем, већ и проблем локалне средине и државе у целини. У мери у којој је његова породица збринута учесник рата биће оптерећен и, у зависности од тога, имаће мање времена и снаге или више да се посвети задацима јединице. Дистрибуција (крива) добијених резултата о збринутости породице за узорак у целини приближна је нормалној дистрибуцији: веома добро 10%, добро 56%, слабо 24% и веома слабо збринуте 10 одсто.

С обзиром на дужност у јединици постоји статистички значајна разлика између оцене о збринутости породице, старешина и војника ($\chi^2 = 55,65$ и $С = 0,210$).

Војници су млади људи, већина њих није у браку и самим тим нису носиоци (главе) породице за разлику од старешина који то јесу. То је један од основних разлога што старешине неповољније оцењују збринутост својих породица. Ако се те разлике искажу аритметичким срединама, оне су следеће: војници 2,87, старешине 2,50 и резервисти 2,63.

Социјално-психолошка клима у борбеној јединици

Социјално-психолошка клима може да се дефинише као „стање психосоцијалних односа припадника групе међусобно и према групи у целини“ (Звонаревић, 1985). Сматра се да је клима објективан атрибут групе (нарочито борбене јединице), а уједно и реалност која се рефлектује у свести њених припадника. Она се за истраживачке потребе може да „мери“ на два нивоа – из објективног и субјективног аспекта. Оба аспекта међуљудских односа подједнако су важна.

Табела 6 – Социјално-психолошка клима борбене јединице

Ранг, ставови, мишљења, тврдње	Фреквенције одговора у %				св	сд
	4	3	2	1		
1. Ратно другарство	49	48	3	0	3,45	0,57
2. Међуљудски односи	53	42	5	0	3,47	0,59
3. Поверење у људе	46	50	4	0	3,39	0,59
4. Сарадња са становништвом	50	37	8	5	3,33	0,81

Савремена гледишта чак дају предност субјективном аспекту, јер је за утицај међуљудских односа на ефикасност групе (било позитиван или негативан), важније шта припадници јединице мисле о њима, него какви они стварно јесу. У условима када се јединица налази на бојишту субјективни аспект има примат. У овом истраживању испитивани су следећи субјективни индикатори климе у борбеној јединици: ратно другарство у јединици, међуљудски односи, поверење у људе, сарадња са становништвом. Вредности социопсихолошке климе доста су уједначене и чине једну целину у оквиру борбеног морала.

Ратно другарство јесте једна од најсложенијих социопсихолошких (емоционалних) појава у јединици. Угроженост живота сваког војника на линији фронта сурова је реалност, страх од рањавања, заробљавања или погибије приморава га да у својој јединици, међу својим друговима, развија тесну повезаност, чији је најбољи израз ратно другарство. Што је ситуација сложенија и по живот војника опаснија, ратно другарство у јединици је израженије, што је логично и разумљиво. Оно је таква емоционална и интегрална сила која вишеструко повезује појединце у снажну социопсихолошку групу која се у војној терминологији назива борбена јединица. Борбено другар-

ство је израз међусобне солидарности, искрености, поверења, разумевања, сарадње, толеранције, помоћи, симпатије, бриге, повезаности, присности, критике, хуманости и жртвовања. На основу огромног нагомиланог искуства и резултата бројних истраживања може да се закључи да је војничко другарство један од најзначајнијих чинилаца социјално-психолошке климе у јединици. У нашем истраживању оно заузима друго место. Добри међуљудски односи и развијено ратно другарство индикатор су високог борбеног морала и чврсте вере војника и старешина у успех и победу у рату.

Емпиријски подаци указују да је ратно другарство веома добро развијено (49%) и развијено (48%). Само 3% припадника ВЈ сматра да је ратно другарство неразвијено и нарушено. Управо добијени подаци указују на његову митску вредност и суштину у борбеној јединици. Најразвијеније другарство јесте у јединицама на тежишту одбране. Испитаници чије су породице веома слабо збринуте имају најнижи скор на ратном другарству, исказан средњом вредношћу (СВ = 3,30), у односу на оне који су слабо збринуте (СВ = 3,39), добро збринуте (СВ = 3,48) и веома добро збринуте (СВ = 3,57). Из података може да се закључи да оцена ратног другарства показује тенденцију пораста с обзиром на збринутост породице.

Ратно другарство показује значајну повезаност са: поверењем у људе (0,65), категоријом међуљудских односа (0,63), поносом јединице (0,54) и са одговорношћу (0,48), а најниже је повезано са замором (0,23).

Ратно другарство у јединици јесте непресушни извор борбеног морала и знатно утиче на степен његове снаге ($\chi^2 = 167,9$ ниво значајности 0.00 $C = 0,35$).

Испитаници који неповољно процењују ратно другарство у највећој мери сврставају се у категорију ниског борбеног морала. Они који процењују ратно другарство као позитивно јесте највише (48%) у категорији високог борбеног морала.

Међуљудски односи су веома широк појам који се у разним дисциплинама схвата на различите начине. Ипак, оно што се у класичном војном значењу подразумева под синтагмом међуљудски односи, у друштвеним наукама, посебно у психологији, назива се социјално-психолошка клима.

Подаци истраживања за Војску у целини показују да су међуљудски односи веома добри (52,6%) и добри (42,5%). С обзиром на збринутост породице разлике су статистички значајне у односу на процену међуљудских односа у јединици. Они чије су породице добро збринуте боље процењују међуљудске односе, и обрнуто. Међуљудски односи су најтежње повезани са ратним другарством (0,63), поверењем у људе (0,59), поносом јединице (0,51) и са бригом о људима (0,50).

Слични односи добијени су и у погледу повезаности међуљудских односа и борбеног морала. Испитаници који су задовољнији међуљудским односима имају виши борбени морал и обрнуто.

Поверење у људе обухвата све релације поверења – поверење старешине у потчињене, поверење потчињених у старешине и међусобно пове-

рење унутар ових категорија, при чему оно битно утиче на борбени морал појединца и јединице као целине. Развијање и неговање поверења у људе, у њихове професионалне, стручне, борбене, мотивационе, вољне и друге способности доприноси изграђивању самосталности и иницијативе, стваралаштва, осећају сопствене вредности и равноправности у свакој ситуацији, па и при извршавању најсложенијих борбених задатака. И најмање запостављање (изостављање) некога у радном процесу, у руковођењу и командовању и другим процесима, знак је неповерења, што може да буде снажан ударац на личност појединца, али и на међуљудске односе у јединици. Уместо тога, у свакој ситуацији (борбеној поготово) односе и рад са људима треба заснивати на искрен, отворен, реалан и доследан начин, што ће имати веома позитивно дејство на развој и одржавање борбеног морала.

Емпиријски подаци показују да је поверење у људе веома изражено 44,6%, а изражено 51,3%. Поверење у људе је у најјачој вези са ратним другарством (0,65), међуљудским односима (0,59), поносом јединице (0,52) и са одговорношћу војника и старешина (0,51).

Добијене су знатне разлике између степена поверења у људе и изражености борбеног морала ($\chi^2 = 220,5$ степен значајности 0.0000 $C = 0,39$). У категорији ниског борбеног морала претежно су они испитаници који сматрају да га нема или да уопште не постоји поверење у људе. У категорији високог морала је 40,6% испитаника који сматрају да је поверење у људе веома присутно. Остали испитаници из ове категорије припадају категорији средњег морала.

Сарадња са становништвом јесте један од веома значајних чинилаца борбеног морала, и укупне борбене готовости јединице. Пружање конкретне материјалне, моралне, информативне и сваке друге подршке локалног становништва јединици, која је лоцирана на тим просторима, улива борцима сигурност, самопоуздање и одлучност, с обзиром на њихово уверење да и у најнеповољнијим условима не могу остати сами или напуштени, јер ће им у помоћ да прискочи неко од мештана, који имају исти интерес као и Војска – да сачувају то подручје од упада непријатељевих снага или њиховог заузимања.

Емпиријски подаци показују да је сарадња са становништвом веома добра (50%) и добра (37%). Сарадњу са становништвом најбоље оцењују старешине ($CB = 3,48$), резервисти ($CB = 3,25$), а на трећем месту су војници ($CB = 3,02$). Сарадња са становништвом има највећу корелацију са поверењем у мере заштите (0,48), са задовољством здравственом заштитом (0,47), а остале корелације крећу се од 0,29 до 0,42.

Испитаници који припадају категорији ниског борбеног морала, више од осталих, процењују да је сарадња са становништвом слаба и веома слаба. У категорији високог борбеног морала око 50% испитаника процењује да је та сарадња добра и веома добра. Остали испитаници (из варијабле сарадње) припадају категорији средњег морала. Наведене разлике су и статистички значајне ($\chi^2 = 158,0$, ниво значајности 0.00, $C = 0,34$).

Факторска анализа у функцији синтезе и закључка

У статистичкој обради на основу факторске анализе пружила се могућност утврђивања темељних фактора борбеног морала. Факторску анализу упитника за процену борбеног морала *БМ-ВС* омогућили су следећи статистички параметри: *Kaiser-Mayer-Olikin*, *Mesure of Sampling Ad equcku*.⁹ $KMO = 0.96$ (одличан), *Bartlett Test of Sphericity*¹⁰ = 13090.110, $p = 0.000$.

Корелациона матрица статистички се знатно разликује од идентичне матрице, а на дијагонали *Anti-image Corelation Matrix* вредности корелација свих варијабли крећу се од (MCA)¹¹ 0,91, колико износи најнижа корелација, до 0,98, колико износи највиша корелација.

Детаљна корелацијска анализа била би веома опширна, недовољно рационална, статистички и технички компликована, што значи да је у коначном исходу скоро немогуће да се дође до адекватних закључака. Зато је примењена факторска анализа, чији је смисао да се на основу одређених математичко-статистичких поступака изведе и прикаже повезаност великог броја варијабли чији је коначни исход мањи број смисаоних фактора.

На основу факторске анализе обухваћено је двадесет шест варијабли, чије су интеркорелације омогућиле факторски поступак. Из матрице интеркорелација двадесет шест варијабли, која је комплетна са јединицама у главној дијагонали, на основу методе главних компонената изоловано је двадесет шест манифестних варијабли, колико смо и подвргли факторизацији варијабли у скали.

На основу латентних коренова, чија је вредност већа од један ($\lambda > 1$), издвојена су четири фактора, који су потом ротирани *Облумин*-поступком. Добијена факторска структура у „матрици склопа“ (*Pattern Matrix*) у потпуности је интерпретабилна.

Вредности карактеристичних коренова за четири значајна фактора износе 10,737; 1,567; 1,243 и 1,092. Они обухватају 56,3 одсто пропорције варијансе.

⁹ *Kaiser-Mayer-Olikin* мера адекватности узорковања варијабли јесте показатељ за поређење величина опсервираних коефицијената корелације са величинама коефицијената парцијалне корелације. Мале вредности за *KMO* меру адекватности узорковања варијабли показатељ су да факторска анализа није одговарајући модел, пошто се корелације између парова варијабли не могу да објасне другим варијаблама.

¹⁰ *Bartlettov* тест сферичности може се користити за тестирање хипотезе да је корелациона матрица у ствари, матрица идентитета. Таква матрица на дијагонали има јединице, а недијагонални елементи су нуле. Овај тест захтева да подаци представљају узорак из мултиваријантне нормалне популације. *VazИеКоу* тест је заснован на Хи-квадрат трансформацији детерминанте корелационе матрице.

¹¹ У вези с тим, *MCA* мери у којем обиму дата тврдња припада „фамилији“, тј. колико примењене тврдње припадају подручју за које су намењене да мере. То је коефицијент репрезентативности сваког ајтема (тврдње), при чему граница његове прихватљивости износи 0,50.

Табела 7 – Ротирана матрица фактора (Pattern Matrix)

Ред. број	Варијабле – елементи	Изоловани фактори				Комуналитет.
		I	II	III	IV	
13.	стручност и професионалност старешина	0,747				0,65
21.	информисање	0,739				0,59
0е.	борбена ефикасност јединице	0,730				0,58
10.	поверење у старешине	0,725				0,61
1е.	лични пример старешина	0,678				0,59
22.	припрема људи за задатак	0,661				0,60
15.	брига о људима	0,532				0,54
11.	поверење у наоружање	0,502				0,55
14.	понос јединицом	0,465				0,60
20.	одговорност војника и старешина	0,460				0,55
12.	обученост	0,445				0,36
34.	поверење у мере заштите од ваздушног удара	0,388				0,43
07.	спремност за одбрану суверенитета		0,813			0,71
06.	спремност за одбрану слободе		0,804			0,69
37.	увереност у могућност одбране		0,609			0,54
08	поверење у Врховну команду		0,533			0,56
38.	поверење грађана у ВЈ		0,510			0,50
24.	задовољство исхраном			0,699		0,60
25.	задовољство здравст. заштитом			0,610		0,61
65.	замор људи			0,547		0,41
27.	време ефикасности извр. задат.			0,467		0,41
17.	ратно другарство у јединици				0,857	0,74
16.	међуљудски односи				0,808	0,69
18.	поверење у људе				0,784	0,68
23.	сарадња са становништвом				0,404	0,38
Објашњена варијанса у процентима		41,3	6,0	4.8	4.2	
Део укупне варијансе у процентима		41,3	47,3	52.1	56.3	

Издвојени фактори имају различита засићења појединих манифестних варијабли (индикатора) и детерминишу њихов значај у целини варијансе.

На основу вредности карактеристичног корена (10,737) и броја ставки (питања) које чине први фактор може да се закључи да је тај фактор генерални и основа борбеног морала Војске Југославије у почетном периоду рата. Тим фактором засићене су следеће манифестације борбеног морала: стручност и професионалност старешина (0,75), квалитет информисања (0,74), борбена ефикасност јединице (0,73), поверење у старешине (0,72), лични пример старешине (0,68), припрема људи за задатак (0,66), брига о људима (0,53), поверење у наоружање (0,50), понос јединицом (0,46), одговорност војника и старешина (0,46), обученост (0,44) и поверење у мере заштите од ваздушних удара (0,39).

На основу величине засићења појединих питања и комуналитета (заједничка варијанса сваког питања са осталим питањима) први фактор може да се одреди (дефинише) веома прецизно према носећим одредницама. То су старешина и борбена јединица као социјална група – основни извор борбеног морала. Овај фактор садржи 41,3% укупне варијансе.

Други фактор засићен је следећим питањима: спремност за одбрану СРЈ (0,81), спремност за одбрану слободе (0,80), увереност у могућност одбране (0,61), поверење у Врховну команду (0,53) и поверење грађана у Војску Југославије (0,51). Очигледно је да прва два индикатора одређују у највећем обиму други фактор – спремност за одбрану СРЈ и њене слободе.

Трећи фактор има знатна засићења само са четири индикатора. То су: задовољство исхраном (0,70), задовољство здравственом заштитом (0,61), замор људи (0,55) и време ефикасности јединице (0,47). И овај фактор је могуће прецизно да се одреди, мада су у односу на друге области елементи позадинског обезбеђења у овом истраживању мало заступљени. Поред тога, трећи фактор може да се одреди као позадинско обезбеђење у функцији извора морала.

Четврти фактор чине, такође, само четири ставке: ратно другарство у јединици (0,86), међуљудски односи (0,81), поверење у људе (0,78) и сарадња са становништвом (0,47). Структура овог фактора јесте веома чиста. Прве три ставке су високозасићене и према том критеријуму може на следећи начин да се одреди: социопсихолошка клима у борбеној јединици у функцији борбеног морала.

На основу резултата факторске анализе издвојени су следећи фактори борбеног морала у почетном периоду рата:

1. старешина и борбена јединица – основни извор борбеног морала,
2. спремност припадника ВЈ за одбрану СРЈ и њене слободе,
3. позадинско обезбеђење као извор морала и
4. социопсихолошка клима у јединици у функцији борбеног морала.

Табела 8 – Матрица интеркорелација фактора

Фактори	I	II	III	IV
I старешина и борбена јединица				
II спремност за одбрану	0,47			
III позадинско обезбеђење	0,37	0,32		
IV клима у јединици	0,57	0,38	0,30	

Интеркорелације фактора су веома високе. Издваја се први фактор као сећи. Он је посебно удружен са социопсихолошком климом у борбеној јединици (0,57), са којом гради целину борбеног морала. *То значи да се у основи борбеног морала јединице налази старешина са свим својим особинама, знањима, способностима и од њега највише зависи социопсихолошка клима у јединици.*

Закључак

Полазећи од теоријских и емпиријских чињеница, могућа је релативно поуздана генерализација о основним факторима борбеног морала Војске Југославије у току оружаног сукоба са НАТО.

Истраживање борбеног морала специфично је према многим обележјима. Наиме, међузависност најзначајнијих фактора (друштвених, природних, психолошких и ситуационих) најизраженија је у рату. Управо је сложеност проблема истраживања наметнула потребу да теоријско разматрање буде засновано на филозофско-етичким и социолошко-психолошким сазнањима феномена морала војске у рату.

У првом делу истраживања тежиште је на кратком образложењу најзначајнијих димензија борбеног морала – његове сложености и променљивости.

На основу методологије истраживања обезбеђен је научни приступ у проналажењу доминантних детерминанти које димензионирају понашање људи у рату, конкретно за време оружаног сукоба НАТО и СРЈ.

Резултати показују да су постављени задаци истраживања остварени у целости. Наиме, поред утврђивања ставова бранилаца СРЈ према основним друштвеним вредностима, дошло се до поузданих показатеља о њиховом утицају на борбени морал. Такође, утврђене су доминантне вредности борбене јединице као социопсихолошке групе. Поред тога, утврђен је утицај појединих елемената позадинског обезбеђења на борбени морал и повезаност индикатора борбеног морала и других елемената који утичу на морал.

На основу коришћења адекватних метода истраживања обезбеђен је висок степен поузданости добијених резултата. Истраживање је показало да

је (не умањујући значај материјално-техничког фактора), упркос инфериорности Војске Југославије у наоружању и техници у односу на НАТО, морални фактор био заснован на поверењу бораца у стручност, одговорност и патриотизам старешина и у неопходност пружања отпора агресору. У најширем смислу, поједине менталне националне одлике бранилаца отаџбине испољиле су се непосредно. Опредељеност за одбрану слободе и суверенитета земље рангиране су као најзначајније.

Поједине слабости и недостаци у позадинском обезбеђењу компензоване су показатељима о повољној социјално-психолошкој клими у јединицама. Наиме, старешине и борбена јединица као социјална група представља основни извор борбеног морала. Овај фактор садржи 41,3% укупне варијансе.

На основу компарације варијабли на латентном и манифестном нивоу дошло се до закључка да суштину борбеног морала Војске Југославије у почетном периоду оружаног сукоба са НАТО чине четири релативно стабилна фактора: 1. старешине и борбене јединице; 2. спремност припадника ВЈ за одбрану отаџбине; 3. позадинско обезбеђење и 4. социопсихолошка клима у јединици. Конфигурација идентификованих фактора у структури борбеног морала мења се зависно од дужине трајања агресије.

Истраживање посебно указује на постојање одређених законитости у процесу изграђивања, испољавања и мерења борбеног морала ВЈ у ратним условима, а морал сврстава на ниво принципа ратне вештине, што представља значајан допринос теорији борбеног морала.

Резултати истраживања показују да методолошка вредност, поступност и дубина примене најсложенијих мултиваријантних метода у обради емпиријске грађе могу да послуже као модел за наредна теоријска и практична истраживања. За изградњу и одржавање борбене готовости Војске Србије презентована сазнања, без сумње, веома су корисна.

Литература

1. Павићевић, Вуко: *Основи етике*, Култура, Београд, 1967.
2. Генералштабни ппуковник Д. Ђурић, *Основна тактика три рода Војске*, 1878.
3. *Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1973.
4. Група аутора: *Научна утемељеност контроле и оцењивања борбене готовости оружаних снага Југославије*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1991.
5. Касагић, Љубомир и Костић, Петар: *Психологија за војне старешине*, Центар високих школа ВА КоВ, Београд, 1992.
6. Костић, Петар: „Ратно искуство и мењање понашања ратника“, *Психологија*, 1–2, Београд, 1994.

7. Боројевић, Б.: *Људи у рату*, Глобус, Загреб, 1981.
8. Бугарски, Р.: *Језик од рата до мира*, Београд, 1997.
9. Бутворд, С.: *Распад Југославије*, превод, Београд, 1995.
10. Коупеланд, Н.: *Психологија и војник*, ВИЗ, Београд, 1965.
11. Лукић, Р.: *Социологија морала*, САНУ, Београд, 1974.
12. Михалек, М.: *Морал и рат*, ВИЗ; Београд, 1976.
13. Рејк, Б. и Егкок, К.: *Вредности, ставови и промена понашања*, Нолит, Београд, 1976.
14. Ибрахимпашић, М.: *Морал армије*, ДСНО, Београд, 1967.
15. Група аутора: *Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије*, научноистраживачки пројекат, ГШ ВЈ, Београд, 1997.
16. Глигорић, Ј.: *Утицај верских традиција на борбени морал Војске Југославије*, необјављени магистарски рад, Војна академија, Београд, 1999.
17. Ђорђевић, М.: *Морал и одбрана*, НИЦ Војска, Београд, 2001.